

КРИЗА РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (СЕРЕДИНА 60 – ПОЧАТОК 80-Х РР.) « ЗАСТІЙ »

У жовтні 1964 р. першим секретарем (з 1966 р. генеральним секретарем) ЦК КПРС стає Л.Брежнєв. Головою уряду СРСР обрали О. Косигіна.

1965 - 1985 рр. - період застою (стагнації) в УРСР, що призвів до кризи суспільства та радянського ладу в усіх сферах життя: політиці, економіці, соціальних відносинах, ідеології, культурі. Проте в цей період велося будівництво нових підприємств, житла, був порівняно високий рівень життя.

Основні тенденції періоду застою:

- § посилення централізації та адміністративно-командних методів управління;
- § посилення партійної та управлінської бюрократії («номенклатури»);
- § згортання демократії, порушення законності, нехтування правами і свободами людини;
- § ігнорування принципу поділу влади на гілки, всевладдя КПРС, обмеження прав союзних республік;
- § формальний характер виборів до органів влади;
- § переслідування інакомислячих, ідеологічний тиск на інтелігенцію;
- § хронічний дефіцит деяких товарів.
- § поворот від лібералізації до консерватизму в усіх сферах життя;
- § відмова від критики культу особи;
- § зростання корупції, хабарництва, бюрократизму (засиллю чиновників);
- § неосталінізм.

Основні риси політико-ідеологічної кризи:

1) усвідомлення нереальності досягнення мети - побудови комунізму, курс на побудову «розвинутого соціалізму», всевладдя комуністичної партії;

2) існування двох ліній в українському керівництві:

• націонал-комуністичної (1963 - 1972 рр.; перший секретар ЦК КПУ — П. Шелест)

В 1969 р. була видана книга першого секретаря ЦК Компартії України П. Шелеста «Україна наша Радянська». Книга характеризувалася досить помірними національними мотивами, але це все одно викликало сильне невдоволення і навіть роздратування з боку союзного керівництва. У березні 1972 р. П. Шелест і очолюваний ним ЦК Компартії України були піддані гострій критиці на Політбюро ЦК КПРС за «недоліки у справі інтернаціонального виховання трудящих і примиренське ставлення до проявів націоналізму». У травні цього ж року П. Шелеста звільнили від обов'язків першого секретаря ЦК Компартії України.

• та проімперської централістської, тобто орієнтовану на центр (Москву) 1972 - 1989 рр.— перший секретар ЦК КПУ — В. Щербицький.

Нова Конституція УРСР.

1977 р. - прийняття нової Конституції СРСР.

1978 р. - прийняття нової Конституції УРСР, що була майже копією союзної.

Основні ознаки Конституції 1978 р.:

- декларативний характер, гарантувала широкі політичні й економічні права громадян, але в реальному житті вони не реалізовувалися
- незабезпеченість реальних прав громадян та суверенітету України,
- проголошення КПРС політичним ядром радянського суспільства(стаття 6)
- передбачала право виходу УРСР зі складу СРСР,але реального механізму не існувало.

«Розвинутий соціалізм» 1961 р. - ухвалення нової Програми КПРС щодо побудови в СРСР до 1980 р. комунізму. Проте життя доводило нереальність цих планів (порушення прав громадян, звуження демократії, невпинне погіршення економічної ситуації). Комуністична влада почала вживати поняття розвинутий соціалізм — такий ступінь соціалізму (перехідний етап до комунізму), коли він розвивається на власному ґрунті, і поступово перейде в комуністичне суспільство.

2. Соціально-економічний розвиток.

Після усунення Хрущова суть консервативного курсу нового керівництва визначається одним словом – «стабілізація», яке стало своєрідним символом брежньовської епохи. Реформа голови Ради Міністрів СРСР О.Косигіна (косигінська економічна реформа) У вересні 1965 р. офіційно проголошено початок економічної реформи, суть якої полягала у розширенні самостійності підприємств, зміцненні прямих договірних зв'язків між підприємствами, встановленні економічно обґрунтованих цін на вироблену продукцію. Матеріальне стимулювання робітників мало залежати від результатів їхньої праці. Оцінка діяльності підприємств визначалась такими показниками, як рентабельність і прибуток. Одразу ж прийнято рішення про ліквідацію раднаргоспів і відновлення галузевої системи управління промисловістю (через союзні і союзно-республіканські міністерства). Було ліквідовано Українську Раду Народного Господарства та раднаргоспи економічних районів. Усі підприємства, які раніше належали раднаргоспам, передані відповідним міністерствам. Економічна (Косигінська) реформа розпочалась у січні 1966 року і продовжувалась до середини 1970-х років, після чого практично була згорнута.

Вона здійснювалась за двома основними напрямками: були здійснені зміни у системі управління промисловістю і в системі організації виробництва підприємствами промислової продукції. Реформа дала позитивний ефект в роки восьмої п'ятирічки (1966-1970 рр.). Випуск промислової продукції за 5 років збільшився майже на 50 %. За ці роки завершилась електрифікація сіл УРСР. Восьму п'ятирічку назвали «Золотою». Причини невдач економічних реформ: відмова від ринкових відносин в економіці, застосування адміністративно-командних методів управління, збереження екстенсивного характеру економіки, повільне впровадження досягнень НТР. У 70-і роки велику увагу приділено розвитку паливно-енергетичному комплексу. В УРСР у 1978 р. стали до ладу найбільша в Європі Запорізька, Криворізька, Придніпровська, Бурштинська ДРЕС та інші потужні теплові електростанції. Помітних успіхів досягли нафтовики і газтовики. У 1970 р. почали діяти газопроводи Єфремівськ - Київ - Кам'яно-Бузька, Шебелинка - Слов'янськ, Диканька - Кривий Ріг. На середину 70-х років введено у дію 26 нових нафтових і газових родовищ. Позитивних результатів досягнуто у гірничодобувній, вугільній, металургійній та машинобудівній промисловості. Економіка УРСР мала індустріальне спрямування. УРСР на цей час давала більше половини загальносоюзного видобутку залізної руди. Машинобудівна галузь забезпечила 52,3 % союзного обсягу виробництва вантажних магістральних вагонів, 33,2 % турбін, 24,7 % тракторів, 23,3 % екскаваторів тощо. УРСР серед союзних республік посідала друге місце у зовнішньоторговельному обігу СРСР. Продукцію УРСР експортували у 25 європейських країн, 24 азійські, 35 країн американського і африканського континентів, в Австралію і Нову Зеландію. Та найбільші обсяги її експорту припадали на тодішні соціалістичні країни. Але успіхи були тимчасовими,

радянське керівництво поступово відновлювало повний контроль над економікою, самостійність підприємств знову була обмежена. У десятій п'ятирічці (1976-1980 рр.) відбувалось дальше падіння темпів економічного розвитку. З 70-х рр. частка республіки в загальносоюзних капіталовкладеннях впала удвічі. Л. Брежньов та його оточення вважало пріоритетними східні регіони СРСР. Середньорічні темпи зростання капітальних вкладень в народне господарство УРСР знизилось.

Командно-адміністративна економіка на середину 1980-х років вичерпала свої можливості.

Аграрний сектор. У 1966 р. у колгоспах запроваджувалась гарантована грошова оплата праці. Економічно слабкі колгоспи отримали від держави кредити для забезпечення оплати праці колгоспників. Колгоспи формально отримували у своє розпорядження землю, ферми, техніку та інші господарські споруди. Електрифікація, хімізація, меліорація та механізація були оголошені головними напрямками розвитку сільського господарства. Істотно зросли поставки техніки - тракторів, вантажних автомобілів, комбайнів. На початку 80-х рр. була здійснена чергова реформа, створені агропромислові об'єднання, які мали усунути відомчі бар'єри. В 1982 році була прийнята Продовольча програма, яка свідчила про існування продовольчої проблеми в СРСР. Управління аграрним сектором економіки, як і раніше, визначалося жорсткою регламентацією.

Соціальне становище населення. Характерним явищем епохи застою стала загроза депопуляції населення України.

У 1964 р. кількість міського населення перевищила кількість селян. Упродовж 1965-1985 рр. сільське населення скоротилось на 4,6 млн. осіб. Зменшилась кількість членів сільської сім'ї з 4 до 3 осіб. Головним, що визначало ці демографічні проблеми, була масова міграція населення у міста. Причиною цього були гірші умови праці та проживання у селі, низький рівень культурного дозвілля, особливо для молоді. Активізація опозиційного руху в Україні в другій половині 60-х - на початку 70-х років ХХ ст.

Причини: згортання демократії, посилення русифікації та тиску союзних органів на Україну, зневіра значної частини населення в комуністичних ідеалах та можливості побудувати комуністичне суспільство, русифікація; порушення прав і свобод людини. Дисидентство — суспільно-політичний рух незгодних з існуючим режимом у державі.

Течії руху: за «соціалізм з людським обличчям», національно-визвольна (В. Мороз, Л. Лук'яненко), правозахисна (М. Руденко, А. Горська, П. Григоренко, В. Чорновіл, С. Хмара); релігійна (Й. Тереля, В. Романюк, Г. Вінс, І. Гель). Дисидентство в Україні було мирною, ненасильницькою формою боротьби. Воно мало свої чітко визначені організаційні форми (гуртки, союзи, об'єднання), мало місце у всіх регіонах України, охоплювало різні соціальні групи.

Діяльність дисидентів: розповсюдження інформації, статей, книжок самвидавом (поширення інформації дисидентами в обхід цензури; матеріали переписувались, передавались з рук у руки; березень 1965 р. - виступ І. Дзюби, В. Чорновола, В. Стуса в кінотеатрі «Україна» під час презентації кінокартини С. Параджанова «Тіні забутих предків» з критикою арештів інтелігенції;

1965 р.- Іван Дзюба у своїй праці "Інтернаціоналізм чи русифікація?" розкритикував деструктивну національну політику радянської влади, що не мала нічого спільного з урочисто декларованими настановами партії

листопад 1965 р. - звернення П. Майбороди, Л. Костенко, І. Драча з листом до ЦК КПУ;
1966 р. - виступ В. Чорновола з працею «Правосуддя чи рецидиви терору?»

1967 р. — В. Чорновіл завершив роботу над збіркою «Лихо з розуму»; У ньому зібрані матеріали про Першу хвилю арештів серед української інтелігенції 1965—1966: біографічні довідки про 20 політв'язнів цього «набору», їхні листи, звернення, літературні та художні твори.

1968 р. — колективний лист молодих митців Дніпропетровська до П. Шелеста проти цькування О. Гончара за роман «Собор»; правозахисник генерал П. Григоренко провів у Москві демонстрацію представників кримськотатарського населення.

Діяльність Української гельсінської спілки (УГС). тобто група сприяння виконанню Гельсінської угоди 1975 року ,яка була підписана СРСР і передбачала дотримання прав людини в СРСР.

Створена 9 листопада 1976 р. Лідер - М. Руденко. Члени УГС: О. Бердник, П. Григоренко, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, О. Тихий ,В.Стус(близько 37 осіб)

Мета: ознайомлення громадян України із Загальною декларацією прав людини ООН, розповсюдження інформації про порушення прав людини в Україні, створення незалежного прес-агенства ,акредитація в Україні іноземних журналістів, українські журналісти повинні бути окремою делегацією.

Офіційний орган — журнал «Український вісник»(1970р) Журнал стає справжнім рупором демократії та національної свідомості у підрадянській Україні.

1965-перша течія арештів дисидентів

1972-друга хвиля арештів дисидентів -радянські спецслужби провели масові політичні арешти, ув'язнивши багато провідних діячів національно-культурного відродження.

Арешти й переслідування 1970-х років були найбільшими за своїм розмахом репресіями у післясталінський період в Україні. Масштаби репресій в Україні 1970-х років дали нагоду українському самвидаву охрестити ці події як “великий погром”.

За різними підрахунками, кількість дисидентів сягала 530 осіб; з них інтелігенції— 195 (37 %), вчених – 63 (13 %), письменників – 49 (9 %), студентів – 25 (5%). Головними центрами руху, визначеними за місцем роботи дисидентів, були Київ і Київська обл. та Львів і Львівська обл.

4. Освіта та культура.

Освіта. Положення про обов'язкову середню освіту були закріплені в новій Конституції УРСР 1978 р. З 1984 р. запроваджувалось навчання дітей з шести років, восьмирічки були реорганізовані в дев'ятирічки. Характерним явищем тогочасної освіти стала русифікація, яка проводилась під прикриттям соціалістичного інтернаціоналізму.

Наука. Кількість працівників з науковими ступенями за цей час зросла в 5,5 раза. За цей період АН поповнилась десятками наукових інститутів.. У 1967 р. Інститут історії АН УРСР розпочав 25-томне видання «Історії міст і сіл Української РСР» (керівник авторського колективу академік П. І. Тронько). Виникнення нових галузей науки: напівпровідників, високомолекулярних сполук, фізика низьких температур, плазми, космонавтика; створення нових матеріалів (порошкова металургія); селекція нових сортів пшениці, цукрових буряків, кукурудзи; Академія наук УРСР - центр наукових досліджень, президент АН - Б. Патон; відомі вчені: Б. Патон (електрозварювання), В. Глушков (кібернетика), Л. Ландау (ядерна фізика).

Література. Особливість літературного процесу зазначеного періоду було те, що велика кількість дисидентів були літераторами, тому їхні твори були заборонені. Активно працювали в цей час Є. Гуцало, В. Дрозд, Григорій Тютюнник, В. Шевчук, Ю. Щербак, В. Яворівський. На початку 1968 р. голова Спілки письменників Олесь Гончар надрукував роман "Собор", а що в 1971 р. був усунутий зі своєї посади, його звинуватили в антирадянських настроях. Ліну Костенко було звинувачено в ідеалізації козацьких часів, впродовж шести років її роман "Маруся Чурай" не міг потрапити до читача. Створено чимало талановитих творів: М. Стельмах - «Дума про тебе», «Чотири броди»; вірші І. Драча, Б. Олійника, Д. Павличка; літературні твори П. Загребельного, Б. Мушкетика, Є. Гуцала.

Переслідування владою В. Стуса, І. Дзюби, І. Світличного, Є. Сверстюка. Після опублікування у 1968 р. роману О. Гончара «Собор» автора усунули від керівництва Спілкою письменників України. Не друкувались твори Л. Костенко, Г. Тютюнника. За «націоналістичні» та «антирадянські» погляди були ув'язнені О. Бердник, В. Стус, І. Світличний, Є. Сверстюк.

Образотворче мистецтво, кіно, музика, театр. Розвиток радянської школи живопису (М. Божий, В. Бородай, М. Деревус; художники-новатори, які зазнали переслідувань з боку влади: А. Горська, Л. Семикіна,); створення визначних художніх фільмів: «В бій ідуть тільки "старики"», «Ати-бати, йшли солдати» Л. Викова; «Вавилон-XX» І. Миколайчука; 1965 р. - прем'єрний показ фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків»; діяльність відомих композиторів: Г. Майбороди, В. Губенка; створення нових пісень П. Майбородою; плідно працювали Державний хор імені Г. Верьовки, хорова капела «Думка»; з 1989 р. започатковано щорічний фестиваль української пісні та музики «Червона рута» (пам'яті В. Івасюка, автора пісень «Червона рута», «Водограй»).

Основні терміни:

«Застій» – період правління Л.Брежньєва (1964 – 1982 рр.), який характеризувався політикою, що заперечувала будь-які спроби оновлення суспільства, консервувала існуючий режим, наслідком чого стало наростання кризи радянського ладу.

Консерватизм – прихильність традиційним цінностям, стабільності, несприйняття радикальних реформ та перетворень.

Номенклатура – панівна партійна еліта в СРСР, що цілком контролювала всі сфери життя суспільства.

Неосталінізм – часткова реанімація сталінської командно-адміністративної системи.

Госпрозрахунок (господарський розрахунок) – система економічних відносин, за якої підприємства одержують певну самостійність, відшкодовують витрати на виробництво продукції своїми доходами, розпоряджаються прибутком, матеріально стимулюють якісну працю робітників; поєднує централізоване керівництво з певною господарською самостійністю підприємств.

Самвидав - підпільно розмножувані та поширювані твори

Розвинений соціалізм — радянська офіційна назва останніх десятиліть існування радянської економічної та політичної системи, яка виникла як спроба уникнення відкритого визнання історичної поразки радянської моделі комунізму та відмови від власних принципів та заявлених програмних цілей.

Дефіцит – явище, коли в економіці відбувається перевищення попиту над пропозицією.

Русифікація — сукупність дій, спрямованих на зміцнення російської національно-політичної переваги за допомогою переходу чи переведення осіб

неросійської національності на російську мову й російську культуру та їхньої подальшої асиміляції.

Правозахисник — людина, яка сповідує філософію верховенства прав людини та займається активною правозахисною діяльністю.

Тамвидав- видавані поза цензурою підпільні листівки, брошури, книжки й періодичні видання, що ввозилися в країну.

Конституція розвинутого соціалізму- основний закон СРСР, прийнятий 7 жовтня 1977 року Верховною радою СРСР замість Конституції СРСР 1936 року. Ця конституція закріплювала однопартійну політичну систему (стаття 6). Увійшла в історію як «конституція розвиненого соціалізму». В Україні до 1996р .

Основні дати:

1965 р. - реформи в сільському господарстві та промисловості ("косигінська реформа").

1965 р. - хвиля арештів у Києві, Одесі, Луцьку, Львові, Тернополі, Івано-Франківську.

1965 р. 30 грудня - вихід праці Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?".

1967 р. - початок серійного випуску легкових автомобілів "Запорожець" у Запоріжжі

1972 р. - зміна політичного керівництва УРСР(прихід до влади В.Щербицького),друга хвиля арештів дисидентів

1976 р. 9 листопада - утворення Української Гельсінської групи.

1978 р. 20 квітня - схвалено нову Конституцію УРСР.

За матеріалами Наталії Нестерук